

Slobodan ČAČE

MANIJSKI ZALJEV, JADASTINI I SALONA

THE BAY OF MANIOI, THE IADERTINI, AND SALONA

UDK:913.98

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 10. 2. 1996.

Odobreno: 6.10.1999.

Slobodan Čače HR,

23000 ZADAR

Filozofski fakultet

Manijski zaljev se spominje samo dvaput: u Pseudo Skilakovu Periplusu (c. 23) te na grčkom natpisu iz Salone iz Cezarova doba. U modernoj je historiografiji rašireno mišljenje da taj zaljev obuhvaća morski prostor od Kaštelanskog zaljeva na sjeveru do poluotoka Pelješca na jugu. Autorova analiza ukazuje da se Manijski zaljev odnosi samo na Neretvanski kanal, a da se natpis iz Salone mora dovesti u vezu s prostorom išejske trgovačke djelatnosti (Iader, Salona i Narona sa zaledima).

Manijski zaljev je zemljopisni pojam koji često služi povjesničarima antike i arheolozima da bi jednim izrazom označili morski prostor između rta Ploča na sjeveru i poluotoka Pelješca na jugu. Izraz je spomenut samo jednom u grčkoj književnosti (Pseudo Skilak, *Periplus*, 23: *Mánios ... ho kólpos*). Izravnu potvrdu imena donosi ulomak grčkog natpisa iz Solina (*[kól pou t]oú Maníou*).¹

Spomenuti morski prostor pred srednjodalmatinskom obalom, s velikim otocima prema pučini i s dva važna stjecišta razmjene između prekomorja i unutrašnjosti, Salonom i Naronom, odigrao je osobito važnu ulogu u počecima istočnojadranske antike. Rano došavši pod grčki utjecaj, najkasnije početkom 4. st. pr. Kr. postaje i područjem osnivanja grčkih naseobina, na Hvaru i Visu. U 2. i 1. st. pr. Kr. upravo će ovdje započeti intenzivnije rimsko prodiranje, a Salona će već oko polovice 1. st. pr. Kr. postati grad s najjačom zajednicom rimskih građana u Iliriku. Ukratko, ima razloga da se ovaj prostor razmatra kao cjelina, a ime Manijskog zaljeva je pogodno da se ta cjelina jednoznačno imenuje.

Ime je ušlo u novovjeku historiografiju nakon prvih kritičkih objava Periplusa, a zacijelo je veliko značenje imalo tumačenje koje je donio Ivan

¹ J. BRUNŠMID 1898, 33, br. 31.

Lučić - Lucius 1666.² Unatoč općem slaganju, noviji pisci ipak ponešto različito shvaćaju opseg zaljeva. Suić je u sklopu svoje cjelovite obrade vijesti o istočnom Jadranu u Pseudo Skilakovu Periplusu pružio uvjerljivu sliku promjena koje je izvorni tekst doživio i, što se tiče Manijaca i zaljeva prozvanog po njima, potvrdio sud o širem značenju izraza.³ Nedavno je M. Suić objavio poseban članak o Manijskom zaljevu. Ukazujući na njegovu opće značenje, zapravo je potvrdio ranija gledišta: to je zaljev od rta Ploče do Pelješca, a ime se proširilo s jugoistočnog dijela, gdje su nekad obitavali Manijci.⁴ Nastojeći dokazati širenje obuhvata pojma Manijski zaljev, pored ostalog, uzima Flanatički zaljev (*sinus Flanaticus*: Plinije, *Nat. hist.* 3, 129, 139, 140) kao primjer širenja imena na veliko zaljevsko prostranstvo.⁵ Analogija ipak nije uvjerljiva, jer je unutrašnji dio Kvarnera bio grčkim i italjskim pomorcima zadugo stran pa je do neke mjere prirodno što je imenovanje proisteklo od najvažnije luke na jednom od ulaza u unutrašnje vode Kvarnera.⁶ Ipak je najvažnije to što je Manijski zaljev dobio ime po plemenu, u svakom slučaju zajednici koja je držala znatan komad obale: u usporedbi s ovim liburnska Flanona samo je "točka" na obali. Čudno je imenovati razmjerno veliki zaljevski prostor po etniji koja nikada nije bila zapažena kao važnija od još najmanje dvije (Nestejci, Bulini) uz obale istog zaljeva; još je čudnije da se takva evolucija dogodi u vrijeme kada imenovane etnije nestaje.

Znatan utjecaj je imalo i mišljenje da se Manijskim zaljevom ima poglavito smatrati samo zaljevski prostor pred Splitom. Pok. D. Rendić Miočević u jednom od posljednjih radova sažeto je predočio svoje gledanje, napominjući da ne ulazi u šira obrazlaganja. Prihvaćajući Suićeve tvrdnje kao pokušaj tumačenja, ističe "da bi u tu diskusiju svakako trebalo unijeti i važan podatak salonitanskog grčkog natpisa Cezarovih vremena, iz kojega je vidljivo da je taj lokalni geografskomaritimni pojam, barem u to vrijeme, imao nešto drukčiju konotaciju od one koja mu se pripisuje samo na temelju Pseudo-Skilakova spisa i interpolacija njegovih nasljednika. Ne bih bio sklon tom ipak regionalnom

² Usp. I. LUČIĆ 1986, 203, 205, 207 i 213. Premda na jednom mjestu Lučić kaže *ante Naronem amnem, et sinum eius (a Scylace Manium dictum)* "prije rijeke Neretve i njena zaljeva (koji Skilak zove Manijskim)" - str. 202/203, iz čega bi se dalo zaključiti da pomišlja na neko uže određenje Manijskog zaljeva, na ostalim mjestima jasno ističe da je Manijski zaljev smješten između Pelješca na jugu i Hilejskog poluotoka na sjeveru.

³ M. SUIĆ 1955., 121-185.

⁴ M. SUIĆ 1996., 69-82.

⁵ M. SUIĆ 1996., 270-271.

⁶ Imenovanje Kvarnera po Flanoni zacijelo je ipak plod kasnijeg razvitka, napose od 2. st. pr. Kr. Flanona se može zamisliti kao jedna od važnijih luka posebice od početka jakog akvilejskog prodiranja u sjeverozapadni Ilirik.

geografskom nazivu pripisati veća prostranstva od onih što ih je stvarno imao, jer bih došao u opasnost da ga gotovo izjednačim s najvećim i, povijesno gledajući, najaktivnijim dijelom Jadrana, što taj naziv - s obzirom na relativno minorno značenje Manijaca u prostoru u kojem su se nalazili - svakako nije opravdao.”⁷

Manijski zaljev se posebice u domaćoj znanstvenoj i stručnoj literaturi često spominje te bi ovdje bilo jedva moguće nabrojiti sve primjere, a još teže predočiti kontekst uporabe izraza i pokazati značenje koje mu je pridano. Od svega bi pak bilo male koristi jer i površni uvid pokazuje da ponekad ni vodeći autori ne drže izraz toliko važnim da bi mu posvetili veću pozornost. Uostalom, u znatnoj većini slučajeva ne radi se o samostalnom izvođenju pojma iz izvora u kojem se izraz javlja. Manijski zaljev je postao općenito prihvaćeni pojam koji nije dovoljno određen.⁸

U ovom prilogu bih raspravio o teškoćama oko tumačenja pojma Manijskog zaljeva. Prvi povod je donekle začudna okolnost da zaljev dobija ime po plemenu koje se nalazi oko Neretve, da bi se zatim smatralo da Manijski zaljev u nekom kasnijem razdoblju označuje poglavito zaljevske površine oko Splita ili upravo Kaštelanski zaljev, a da pri tome nema u antičkoj književnosti znaka na temelju kojega bi se dalo prosuditi da je morski prostor između Pelješca i Trogira ikada uopće bio zamišljen kao zaljevska cjelina.

Nakon preispitivanja mjesta u Periplusu gdje se zaljev spominje, također bih razmotrio neke vidove starog problema identifikacije i smještaja Jadastina, s obzirom na to da se oni spominju na spomenutom ulomku grčkog natpisa iz Solina skupa s Manijskim zaljevom i imajući u vidu da se upravo na temelju toga izvode važni zaključci.

1. Manijci

Zaljev je dobio ime prema plemenu kojeg Pseudo Skilakov Periplus, 24., zove *Mánioi*. U nizu od sjeverozapada prema jugoistoku Manijci dolaze nakon Nestejaca,⁹ a prije Ilira odnosno Enhelejaca. Približan smještaj Manijaca određen

⁷ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1988., 10.

⁸ Za ilustraciju mogućih proturječja može poslužiti usporedba dvaju mjesta u J. J. WILKES 1969. Na str. 5, u analizi odgovarajućeg mjesta u Periplusu, navodi šire određenje zaljeva (od rta Ploča do Pelješca; isto značenje se podrazumijeva i u daljnjim primjerima na str. 162 i 220), da bi na str. 35, bilj. 5, autor kazao kako je Figul (156. pr. Kr.) djelovao iz doline Neretve i “nije imao potrebe za nadzorom nad područjem Manijskog zaljeva”.

⁹ Ime *Nestoi* donosi Periplus, dok se oblik *Nestaioi* javlja u drugim vrelima. Radi izbjegavanja mogućih nesporazuma napominjem da ću se služiti samo hrvatskim likom Nestejci, izvedenom prema drugom grčkom liku. Usp. kod M. SUIĆ 1955., 126-135.

je rijekom Naron/Neretvom koja se nalazi na njihovom zemljištu.¹⁰ Ovo je i jedini spomen Manijaca uopće.

Tomaschek je predložio, a mnogi su i prihvatili mišljenje da se ime Manijaca može povezati s imenom mjesta *Emanio* (Anon. Rav., *Cosmogr.* 4, 16; str. 211, 13, ed. Pinder-Parthey).¹¹ Mjesto se nalazi najvjerojatnije na sjevernoj strani Imotskog polja ili još dalje u Hercegovini.¹² Veza s imenom Manijaca nije sigurna, kao što se čini malo vjerojatnim da je Imotsko polje (ili još udaljeniji predjeli) pripadalo široj zajednici koja se morala protezati uz obale Neretvanskog kanala.¹³

Usamljeni spomen Manijaca u Periplusu nije razlog za sumnje u samo njihovo postojanje. Kao i neke druge plemenske zajednice, mogla se i manijska u kasnijem razdoblju raspasti, a ono što je od nje preostalo uklopiti u nove cjeline. U 3. i početkom 2. st. vodeću ulogu preuzeli su Daorsi (Davarsi), čije je sjedište na Gradini u Ošanićima kod Stoca.¹⁴ Pritisnuti od Delmata oko 158. zatražili su Daorsi (s Isejcima) pomoć od Rimljana i uslijedila su dva rimska pohoda 156. i 155.¹⁵ Moć Delmata je privremeno suzbijena, ali su se odmah zatim pojavili Ardijejci koji su skupa s Plerejcima pokušali obnoviti gusarstvo u velikom stilu. Sva je prilika da su tada, barem nakratko, podvrgli i Daorse. Rimljani su intervenirali 135. i nakon pobjede, kako se vjeruje, protjerali Ardijejce nekamo u unutrašnjost u široj okolini Narone.¹⁶

¹⁰ Iscrpnije o pitanjima oko nastanka teksta u 24. poglavlju v. M. SUIĆ 1953., 111-129. Premda svi Suićevi zaključci nisu jednodušno prihvaćeni, spomen Manijaca u izvornom tekstu Periplusa i njihova povezanost s Neretvom nisu sporni.

¹¹ W. TOMASCHEK 1880., 546; usp. M. FLUSS, RE, s. *Manii*, 114, i A. MAYER 1957., 134.

¹² I. BOJANOVSKI 1977., 126, 131 i d.; S. ČAČE 1995., 51 i bilj. 146 i 147.

¹³ C. PATSCH 1907., 169-174., o mogućem tračkom podrijetlu Manijaca, u sklopu nabiranja niza sličnih imena koja se javljaju na Jadranu i na tračkom području; pretpostavku koja bi danas zahtijevala znatno čvršćeg dokazivanja začudo preuzima i M. SUIĆ 1996., 271.

¹⁴ Utvrđena naselja/gradine Daorsa: Z. MARIĆ 1973., 103-111; najcjelovitije izvješće o iskapanjima u Ošanićima s obzirom na kulturu i kronologiju: Z. MARIĆ 1977., 5-50; o utjecaju helenističke kulture na Daorse svjedoči osobito nalaz ostave: Z. MARIĆ 1979., 23-114.

¹⁵ Usp. G. ZIPPEL 1877., 129 i d.; M. ZANINović 1966., 28-29; J. J. WILKES 1969., 30-32.

¹⁶ Jedine vijesti o rimskom pohodu 135: LIVIJE, *per.* 56; APIJAN, *Illyr.* 10. Usp. A. ZIPPEL 1877., 132-133. O tome da su Ardijejci protjerali u unutrašnjost izrijekom STRABON, *Geogr.* 7, 5, 5, ali nije dokazano da se to dogodilo upravo 135. g. pr. Kr. Da se Ardijejci nalaze u doseg Narone potvrđuje Vatinijevo obećanje Ciceronu da će lako doći do njegova odbjeglog roba ako je on pobjegao k Ardijejcima (CICERON, *ad fam.* 5, 9, 2: *Dicitur mihi tuus servus anagnostes fugitivus cum Vardaeis esse: de quo tu mihi nihil mandasti, ego tamen terra marique ut conquireretur, praemandavi et profecto tibi illum reperiam, nisi si in Dalmatiam aufugerit*).

Ovdje nije prikladno otvarati raspravu o zamršenom pitanju smještaja i navodnih velikih seoba Ardijejaca. Spomenuo bih samo to da se čini, prema prethodno izloženom, kako su Ardijejci ipak narod iz unutrašnjosti koji se u razmjerno kratkom vremenu nametnuo dijelu primorja. Strabonova napomena da su Ardijejci na kopnu spram Hvara (a Plerejci spram Korčule: *Geogr.* 7, 5, 5) mogla bi biti preuzeta iz povijesnog teksta u kojem je opisano ratovanje 135. g. pr. Kr. Razmjerno kratkovječno stanje, ušavši u geografski opis, steklo bi u dijelu novovjeke historiografije status (neupitne) trajne činjenice.¹⁷

Preteže mišljenje da su Manijce u kasnijem razdoblju apsorbirali Ardijejci.¹⁸ No pitanje se u svakom slučaju pokazuje složenijim uzme li se u obzir činjenica da mnogi vodeći autori drže kako su Ardijejci nositelji mlađe ilirske države (od Pleurata i Agrona nadalje).¹⁹ U ovoj prilici nije uputno otvarati raspravu o tom zapletenom pitanju.

Ako bismo ipak tražili neku određeniju dataciju “nestanka” Manijaca, onda bi to bilo najbolje povezati s jačanjem i širenjem ilirske države u 3. st. pr. Kr. prema srednjem dijelu istočnojadranskog primorja.²⁰ Iščezavanje imena Manijaca iz vijesti antičkih pisaca zacijelo se može povezati sa sličnim pojavama na drugim mjestima duž istočnog Jadrana. Manje zajednice se raspadaju ili uklapaju u nove tvorbe. Na sjeveru će se tako Mentori utopiti u liburnski etnos već prije 4. stoljeća, dok će Delmati “asimilirati” Buline i Nestejce.

Ovi i neki slični procesi, nažalost, nisu još stekli niti pravo da ih se smatra predmetom posebnog raspravljanja. U navedenim primjerima iz razdoblja prije 4. st. pr. Kr. nedvojbeno se radi o širim zajednicama, tvorbama koje se sastoje od velikog broja pretežno malih jedinica, koje prepoznajemo po trajno napučenim gradinskim i podgradinskim naseljima željeznog doba. Ova *éthne*, kako ih zovu stariji grčki pisci, svakako imaju neko uređenje i izvjesne ustanove, kao i svijest o zajedničkoj pripadnosti, što im omogućuje da se združenim snagama suprotstavljaju vanjskim prijetnjama. Postojanje određenog vodećeg sloja s naglašeno ratničkim obilježjima osobito je dobro potvrđeno nalazima s južnog i srednjeg dijela primorja i na otocima.²¹

Za Manijce možemo pretpostaviti najprije podvrgavanje ilirskom kraljevstvu, a zatim, uslijed nepostojanosti središnje vlasti u Iliriji, s jačanjem

¹⁷ O problemu smještaja i povijesti Ardijejaca: F. PAPAZOGLU 1963., 71-86; W. PAJAKOWSKI 1975., 109-121; J. LUČIĆ 1966., 245-254. M. ZANINović 1992., 103-115.

¹⁸ Usp. M. ZANINović 1966., 70; I. BOJANOVSKI 1989., 103.

¹⁹ Usp. M. ZANINović 1966., 70 i d.; M. ZANINović 1992.; status quaestionis: M. ŠAŠEL KOS 1986., 77 i d.

²⁰ F. PAPAZOGLU 1967., 123-144.

²¹ I. MAROVIĆ 1976., 287-300. Usp. B. ČOVIĆ 1984., 442-480.

novih žarišta šireg okupljanja (Daorsi), nastanak novih podjela. Za razliku od Bulina i Nestejaca koji su se održali dovoljno dugo da budu spomenuti i u Artemidorovom zemljopisu, Manijcima se spomen ranije izgubio.²² Sasvim je moguće da to govori i o nešto bržem procesu promjena na području između Boke i doline Neretve. Vjerojatno je to uvjetovano i činjenicom da su starosjedioci ovog pojasa i u etničkom pogledu bili srodni susjedima na jugoistoku.²³

Posredno se može naslutiti da Manijci borave na području koje im pripisuje Periplus barem tijekom 4. st. pr. Kr., odnosno dovoljno dugo da zaljev njihovim imenom obilježe upravo susjedni Grci. Sudeći po tomu što zaljev spominje poznati grčki natpis iz Salone s Cezarovim reskriptom (v. dalje, odjeljak 4.) Isejci su ime čuvali do sredine 1. st. pr. Kr. Kako pokazuju ponajviše Strabon i Plinije, kasnija grčka i rimska književnost ignoriraju i Manijce i po njima prozvani zaljev.

2. Manijski zaljev

Unatoč danas već raširenoj uporabi izraza ima razloga za sumnje u to da su mjesto odnosno opseg Manijskog zaljeva određeni u skladu s izvorom. Na dvojbe potiču tri zapažanja:

1. U Pseudo Skilakovu Periplusu, 23., čitamo da zaljev počinje od Nestejaca. Nestejci, po Periplusu i po drugim vrelima, zauzimaju obalu od Cetine prema jugoistoku duž Makarskog primorja, nasuprot otoku Hvaru. Prema tomu bi Manijski zaljev bio onaj zaljevski prostor kojeg s juga zatvara Pelješac i u kojeg utječe Neretva.

2. U istom poglavlju Periplusa, prema izdavačima teksta, slijedi izlaganje o otocima u vezi sa zaljevom i navode se: Šolta, Brač, Vis, Hvar, Korčula i Mljet, a govori se i o bezimenom dugom rtu koji može biti jedino Pelješac. Za ovaj dio teksta je posve izvjesno da je plod interpolacije; Suić razložno smatra da su podaci preuzeti iz geografskog djela Eratostena iz 3. st. pr. Kr. Navodi očevitno proturječe onima u starijem dijelu teksta koje sam prethodno iznio: nabrojani otoci ne mogu se nalaziti u zaljevu kojeg zatvara Pelješac s obalom od poušća Neretve do (približno) Makarske, a Korčula i Mljet, štoviše, u stvarnosti nisu ni u kakvom zaljevu.

²² Artemidora citira dvaput STJEPAN BIZANTINAC, s. Βουλῆνοι, Νέστος. Uzima se da se Artemidorovim podacima služio i AGATEMER, kasni autor spisa *Geographias hypotyposis*, 23, koji navodi da su najpoznatiji otoci u Jadranu Issa, Pharos, Korkyra Melaina i Melite, ali da ne zna za njihove dimenzije (C. MÜLLER, GGM II, Paris 1882, 484.).

²³ Upute na etničku problematiku. R. KATIČIĆ 1964., 9-58. Posebno o jugoistočnoj imenskoj skupini koja se najtješnje povezuje s Ilirima: R. KATIČIĆ 1962., 95-120.

3. Naposljetku, prema rukopisima Periplusa svi se ovi otoci nalaze “u tom području” ($\frac{3}{4}n$ to ξ t ω t $\tilde{\omega}$ t|p ω), a ne “u tom zaljevu” ($\frac{3}{4}n$ to ξ t ω t $\tilde{\omega}$ k|lp ω). Odrednica “u zaljevu” plod je emendacije koja, kako držim, ne uklanja već zapravo uzrokuje teškoće.

Da bi se lakše pratilo daljnja izlaganja pogledat ćemo najprije tekst izvora. Kako je poznato, Periplus pripisan Skilaku Karijandaninu, donosi sažeti opis sredozemnih obala. Nastao je prikupljanjem podataka iz raznih spisa, dijelom i znatno starijih, početkom druge polovice 4. st. pr. Kr. Djelo je tijekom vremena usljed različitih prerada mjestimice promijenjeno, a ima i odlomaka koji su posve iskvareni. U modernoj znanosti je najviše korišteno izdanje C. Müllera iz 1855.²⁴ U skladu s napretkom u poznavanju povijesne topografije istočnoga Jadrana, a imajući u vidu i činjenicu da su upravo odjeljci posvećeni tom pojasu najviše poremećeni i da sadrže brojne teškoće i proturječja koja Müller nije uspio svladati, M. Suić je izradio temeljitu studiju uz koju je priložio i tekst, pa je njegova publikacija postala nezaobilazna za svako daljnje proučavanje.²⁵ I 23. poglavlje Periplusa u znatnoj je mjeri prerađeno u kasnijoj redakciji. Donosim poglavlje u Suićevoj redakciji:

Νεστοί. Ἐπὸ δὲ Νέστου πλοῦς ἔστι κολπῶδες. Καλεῖται δὲ Μάνιος ἅπας οὗτος ὁ κόλπος. Παράπλους δὲ ἔστιν ἡμέρας μιᾶς. Εἰςὶ δὲ ἐν τούτῳ τῷ [[κόλπῳ]] νῆσοι [[πρωτέραι Βράττια καὶ Ὀλύντια]]. (Αὗται δὲ ἀπ’ ἀλλήλων ἀπέχουσι στάδια β’ ἢ ὀλίγω πλέον,) κατὰ Φάρον καὶ Ἰσσαν. Ἐνταῦθα γάρ ἐστι νέος Φάρος, νῆσος Ἑλληνίς, καὶ Ἰσσα νῆσος, καὶ πόλεις Ἑλληνίδες αὗται. Πρὶν ἐπὶ τὸν Νάρωνα ποταμὸν παραπλευσαι πολλὴ χώρα ἀνήκει σφόδρα εἰς θάλασσαν. Καὶ νῆσος τῆς παραλίας χώρας ἔγγυς, ἣ ὄνομα Μελίτη, καὶ ἕτερα νῆσος ἔγγυς ταύτης, ἣ ὄνομα Κέρκυρα ἢ μέλαινα. Καὶ [[ἐντρέχει τῷ ἐνὶ τῶν ἀκρωτηρίων]] νῆσος αὕτη τῆς παραλίας χώρας σφόδρα, τῷ δὲ ἑτέρῳ ἀκρωτηρίῳ καθήκει ἐπὶ τὴν Νάρωνα ποταμὸν. Ἐπὸ δὲ τῆς Μελίτης ἀπέχει στάδια [[ρ]]κ’, τῆς δὲ παραλίας χώρας ἀπέχει στάδια η’.²⁶

“Nesti. Od Nesta plovidba je zaljevska. Sav ovaj zaljev zove se Manijski. Plovidba traje jedan dan. U tom su zaljevu prvi otoci Bratija i Olinta. Oni su jedan od drugog udaljeni 2 stadija ili malo više, (a leže) prema Faru i Isi. Tamo je naime novi Far, helenski otok, i otok Isa, i oni helenski gradovi. Prije nego se zaplovi k rijeci Naronu dosta kopna jako strši u more. I (tu je) otok blizu kopna, imenom Melita, i drugi otok blizu njega, imenom Crna Kerkira.

²⁴ C. MÜLLER, GGM, I, 29-30.

²⁵ M. SUIĆ 1955., 121-185.

²⁶ M. SUIĆ 1955., 170-173.

I prilazi jednim od vrhova ovaj otok blizu kopna, drugim vrhom pruža se k rijeci Naronu. Od Melite je daleko 120 stadija, od kopna je daleko 8 stadija.”

Suiću je pošlo za rukom pouzdano utvrditi da je ovdje, kao i na drugim mjestima, izvorni tekst Periplusa naknadno dopunjen važnim podacima, posebice o srednjojadranskom otočju. Prema Suićevoj uvjerljivoj analizi, umetnuti navodi moraju potjecati od Eratostena (3. st. pr. Kr.). Vidi se naime da otoci, raspoređeni u tri para, unutar parova uvijek dolaze redom koji je suprotan smjeru plovidbe: Brač-Šolta, Hvar-Vis, Mljet-Korčula. Isti smjer se razabire i iz napomene da poluotok strši prije nego se priđe Neretvi, a to je zamislivo jedino u slučaju plovidbe jugoistok-sjeverozapad.

Time je olakšano izoliranje onoga dijela teksta koji pripada prvom piscu (*auctor prior*). Prvotni tekst, dijelom promijenjen, uključen je kasnije u poglavlja 22. (*Illyrioi*), 23. (*Nestoi*) i 24. (*Manioi*) i po Suiću bi izgledao ovako:²⁷

Μετὰ δὲ Λιβουρνὸς εἰσὶν [[Βουλινοὶ]] ἔθνος.

Βουλινῶν ὁμοτέρμονες Ἰλλοι.

Παράπλους δὲ ἔστι τῆς Βουλινῶν χώρας ἡμέρας μακρᾶς ἐπὶ Νέστον ποταμόν.

[[Μετὰ δὲ Βουλινῶν εἰσὶ Νεστοὶ ἔθνος καὶ Νέστος ποταμός.]]

Ἀπὸ δὲ Νέστου πλοῦς ἔστι κολπώδης.

Καλεῖται δὲ Μανιὸς ἅπας οὗτος ὁ κόλπος.

Παράπλους δὲ ἔστιν ἡμέρας μιᾶς.

Ἀπὸ δὲ Νεστῶν εἰσὶν [[Μανιοὶ ἔθνος]] καὶ ὁ Νάρων ποταμός.

“Poslije Liburna je narod Bulina.

S Bulinima graniče Hili.

Plovidba duž zemlje Bulina traje jedan dan do rijeke Nesta.

Poslije Bulina je narod Nesta i rijeka Nest.

Nakon Nesta plovidba je zaljevska.

Zove se Manijskim sav ovaj zaljev.

Plovidba je od jednog dana.

Nakon Nesta je narod Manija i rijeka Naron.”

Ovako rekonstruiran tekst dobro odgovara geografiji ovoga dijela obale i izgledu i sadržaju odjeljaka u Periplusu općenito. Liburnsko područje seže približno do Krke. Na njega se nadovezuje područje Bulina (s Hilima), a oni se protežu do rijeke Nesta (Cetina). Odatle počinje područje Nestejaca, nakon kojih dolaze Manijci kod kojih je rijeka Naron. Naš zaljev ovdje započinje od Nestejaca i imenuje se, prirodno, po narodu koji pretežno obitava na njegovim obalama, a to su Manijci. Zaključak se nameće: Manijski zaljev je morski prostor

²⁷ M. SUIĆ 1955., 170-173.

između južnog dijela Makarskog primorja, ušća Neretve i obale od Kleka do Stonske prevlake na jednoj, a Pelješca na drugoj strani. Glavna geografska pojava toga prostora je ušće važne rijeke Narona, a obale zaljeva nastavaju Manijci. Jaku potporu ovakvom razumijevanju daje sholija uz Apolonije Rodanina, *Argonaut.* 4, 1215.

Νεσταίους τε τούς Νεσταίους Σκύλαξ φησὶν ἔθνος Ἰλλυρικὸν ἀπὸ τούτων παράπλους ἔστιν εἰς τὸν κόλπον καὶ Ἐρατοσθηνης ἐν γ' Γεωγραφουμένων φησὶ 'μετὰ Ἰλλυρίου Νεσταῖοι, καθ' οὗς νῆσος Φάρος Παρίων ἄποικος.'

“do Nestejaca: za Nestejce kaže Skilak da su ilirski narod; od njih se plovi do zaljeva... i Eratosten u 3. knjizi svoje Geografije kaže iza Ilira Nestejci, kod kojih je otok Far, naseobina Parana’.”²⁸

Vidi se da je sholijast imao pred očima neko djelo pripisano Skilaku Karijandaninu s kraja 6. st. pr. Kr. Suić drži da je to bio već djelomice promijenjeni tekst Periplusa koji se danas naziva Pseudo Skilakovim. Glavni argument mu je to što se ovdje Nestejci nazivaju ilirskim narodom, što je teško prihvatljivo za kraj 6. st. pr. Kr.²⁹ Osobno držim da u pogledu tumačenja vijesti o kronologiji pojave šire etničke oznake “ilirski” ne bi trebalo biti toliko odrešit. Vjerojatno je u tom pogledu bilo znatnih razlika među pojedinim grčkim piscima. Budući da nemamo cjelovitijih odlomaka iz najstarijeg razdoblja, mislim da je bolje priznati kako nemamo pozitivnih obavijesti.

U sholiji je, u svakom slučaju, citiran tekst koji sadrži jedan od starijih opisa naše obale; on je inače jasan: “od Nestejaca” se dolazi u z a l j e v (koji ovdje nije imenovan!). Zaljevska plovidba započinje tek od Nestejaca, a to znači tek nakon što se već prevali dobar dio puta duž njihove obale ili upravo nakon što se došlo do kraja te obale.

Citat pak iz Eratostenova djela je važan zato što svjedoči da se obala Nestejaca nalazi prema otoku Hvaru. Rijeka Nest mora biti Cetina, budući da je ona jedina rijeka koja se može ovdje uzeti u obzir. Tako je sasvim sigurno da se obala Nestejaca pruža od Cetine i dalje kroz Makarsko primorje koje je naspram Hvara. Prema tome je Manijski zaljev morski prostor koji s jedne strane zatvaraju dio Makarskog primorja, ušće Neretve i nastavak obale od Kleka do Stona na jednoj i poluotok Pelješac na drugoj strani. Danas se taj dio mora (uglavnom) zove Neretvanski kanal.³⁰

²⁸ R. KATIČIĆ 1970., 129; usp. komentar, 129-130.

²⁹ M. SUIĆ 1955., 135 bilj. 37; 136-143.

³⁰ Usp. sažeto određenje koje donosi *Peljar I. Jadransko more - istočna obala*, (3. izd.), Split 1992., 256: “Neretvanski kanal je prolaz između obale kopna i istočnog krajnjeg

Kako je došlo do toga da se pojam Manijskog zaljeva proširi daleko na sjeverozapad?

Na kritičnom mjestu, tamo gdje dolazi rečenica: Εἰςὶ δὲ ἐν τούτῳ τῷ κόλπῳ νῆσοι “U ovom su pak zaljevu otoci...”, kao što je spomenuto, rukopisi ne donose τῷ κόλπῳ “zaljevu” već τῷ τόπῳ “području”. Emendaciju je predložio Salmasius i ona je općenito prihvaćena.³¹

Citirat ću i kritični dio teksta prema vatikanskom rukopisu kako ga donosi Suić (s priloženim faksimilom koji omogućuje pouzdanu provjeru).³²

Νεστοί. Ἀπὸ δὲ νεστοῦ πλοῦς ἔστι κολπώδες. καλεται δὲ μάγιος / ἅπας οὗτος ὁ κόλπος, παράπλους δὲ ἔστιν ἡμέρας μιᾶς. εἰςὶ / δὲ ἐν τῷ τῳ τῷ τόπῳ νῆσοι.

Emendacija je predložena i prihvaćena stoga što se vjerovalo da se time pridonosi konzistentnosti izlaganja: budući da je najavljena plovidba zaljevom i da je imenovan zaljev, pretpostavilo se da otočje o kojem se dalje govori pripada tom istom zaljevu. Müller drži da je Manijski zaljev “golfe de Spalatro”, a to logično izvodi iz tumačenja prethodnoga dijela teksta. On naime smatra da je Hilejski poluotok krajnji dio sjeverne Dalmacije oko Zadra, a rijeka Nest Krka.³³ Prema tomu, Manijski zaljev mora biti u kopno uvučeni morski prostor s velikim otocima od Šolte do Hvara. Isto mišljenje dijeli i Zippel.³⁴ Cons je pak pomišljao na to da bi Hilejski poluotok mogao biti i Pelješac.³⁵

Zahvaljujući prinosima niza istraživača koji su tijekom posljednja dva desetljeća 19. st. i početkom 20. st. bitno popravili i dopunili poznavanje povijesne topografije istočnog Jadrana, područje Liburnije je definitivno protegnuto do Krke, a Hilejski poluotok se povezao s onom kopnom izbočinom kojoj je na vrhu rt Ploča, između Šibenika i Splita, kao što je davno dokazivao Lucius.³⁶ Vrednujući kritički starije prinose i ukazujući na ranije zablude, Suić ipak nije držao potrebnim revidirati i shvaćanje Manijskog zaljeva,

dijela otoka Hvara, s jedne strane, i poluotoka Pelješac, s druge strane. Prema sjeverozapadu se kanal nastavlja u Hvarski kanal, prema zapadu u Korčulanski kanal, a prema jugoistoku u Kanal Malog Stona. Dio Neretvanskog kanala južno od ušća rijeke Neretve zove se Malo more.”

³¹ GGM I, 29: κόλπῳ] τόπῳ codd.; em(endavit) Salmasius. Salmasius je djelovao u prvoj polovici 17. st.

³² M. SUIĆ 1955., 170 i 172.

³³ GGM I, 28-29, gdje su navedena i ranija mišljenja.

³⁴ G. ZIPPEL 1877., 9.

³⁵ H. CONS 1882., 53, 215.

³⁶ Usp. G. ALAČEVIĆ 1904., 30. Pregledno o pitanjima u vezi s južnom granicom Liburnije: D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989. (1950.), 123 i d.; M. SUIĆ 1955., 273-293. Vijesti o Hilejcima i poluotoku s temeljnim podacima i uputama u glavna pitanja: R. KATIČIĆ 1970., 116-117.

a toga se nisu poduhvatili ni drugi autori koji su inače raspravljali o pitanjima tijesno povezanim sa zaljevom. Općenito govoreći, teškoća nije bila nepoznata ali se držalo da je predloženo tumačenje prihvatljivo, s tim da je prvotno ime zaljeva, poniklo na jugoistoku, tamo gdje su Manijci, s vremenom prošireno na ostatak područja ili pak da se može govoriti o Manijskom zaljevu u širem i u užem smislu.³⁷

Pokazuje se međutim da izlaganje u Periplusu pratimo bez teškoća duž srednjeg dijela istočnojadranske obale do spomena zaljeva koji započinje od Nesta i naziva se Manijskim. Teškoću pričinja popravljeni nastavak teksta, jer se tamo tvrdi da su u tom istom zaljevu otoci koji u njega nikako ne mogu spadati. Preostaje nam stoga samo otkloniti emendaciju i pretpostaviti da je *auctor posterior* upotrijebio izraz *tópos* određujući prostor na kojem se pružaju otoci koje će prikazati. Izraz odgovara kontekstu jer se nakon Brača (**Brattia < Krateiai*) i Šolte (*Olynta*) spominju još i Hvar i Vis, a barem je za posljednji otok jasno da se ne nalazi ni u kakvom zaljevu. Sam izraz *tópos* ne pričinja teškoća. Primjer analogije pruža Demostenov izričaj (49, 5):

Θάσση καὶ Σκιάθῳ καὶ ταῖς ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ νῆσοις “Tasu i Skiatu i otocima ovoga područja.”³⁸

Budući da ni jedan drugi izvor ne spominje Manijski zaljev, a s obzirom na ovo što je o njemu zabilježeno u Periplusu, to može biti jedino Neretvanski kanal. Do protezanja obuhvata prema sjeverozapadu dolazi tek u novovjekom tumačenju koje je započelo s posve pogrešnim pretpostavkama o smještaju Liburna i Hilejaca, a kada je to ispravljeno, o Manijskom zaljevu se nije više pokretala temeljitija rasprava.

Prije nego pogledamo neke druge vidove problematike, vratimo se nakratko pitanju izvora detaljnih vijesti o otocima, osobito onim dvama najjužnijima, Mljetu i Korčuli. Zaključujemo da je i autor upotrijebljenog izvora, po svoj prilici Eratosten, morao imati potpuno jasnu predodžbu o zaljevu u kojeg utječe Naron. To se naslućuje već i iz spomena dugoga poluotoka (Pelješca) koji strši u more južno od ušća Neretve. Razabire se da je to zapreka plovidbi duž općega smjera kojim je položena istočna obala Jadrana. Opis na osobit, ali razgovjetan način ukazuje na obilazak zapreke da bi se prišlo ušću Narona. Premda nema ni traga nekoj naznaci o obliku poluotoka ili o kutu što ga zatvara prema okolnim dijelovima obale (obale “prije” i obale “poslije” poluotoka), teško mi je povjerovati da onaj tko je raspolagao onako detaljnim obavijestima nije znao ono što je bilo poznato već starijim grčkim piscima: da

³⁷ M. KOZLIČIĆ 1990., 90-91, bilj. 99. Usp. D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1992.

³⁸ Usp. i druge primjere u STEPHANUS, Thes. Gr. L., VIII, 2305, s. *tópos*.

poluotok (Pelješac) s obalom kopna prema sjeveru zatvara razmjerno oštar kut tvoreći tako izrazito zaljevski prostor.

Razumljivo, valja ostaviti i nešto prostora dvojbama glede pojedinosti. Upozorava na to način na koji se u srednjovjekovnim portulanima crta zaljev *Golfo de Narent*. Zaljevom se u razvijenom srednjem vijeku mnogo plovilo zbog velikog trgovišta Drijeva, koje je naslijedilo ulogu Narone. Portulani otkrivaju subjektivnu predodžbu starih pomoraca koja ovdje pomaže barem toliko da uzmognemo sagledati različite mogućnosti. Na portulanskim kartama je zaljev dijelom ucrtavan kao da je obala uvučena u vidu luka i kao da Pelješac izbija iz južne izbočine kopna.³⁹ Tako bi neki plitki zaljev postojao i bez Pelješca koji ga, međutim, pružajući se s južne strane daleko u more, čini dubokim.

Uočljivo je također da navedene mjere u stadijima i obavijesti o položaju Mljeta i Korčule, s napomenom o odnosu spram ušća Naronu, ukazuju na to da je plovidba prema tome ušću glavnim, iako ne jedinim, uzrokom tolike preciznosti u opisivanju.⁴⁰ Radi se svakako o važnosti Korčulanskog kanala koji se uvelike koristio u svim razdobljima, napose kao najkraći put do ušća Neretve. Služio je međutim i za plovidbu prema području današnjeg Splita, s obzirom da se dalje plovi oko zapadnog rta Hvara i kroz Splitska vrata između Šolte i Brača. Sve upućuje na to da je Korčulanski kanal bio najčešće korišteni prolaz na južnoj polovici Jadrana.⁴¹

Imajući sve ovo u vidu Manijski zaljev zasigurno je spominjao i Eratosten. Ako se pak ime zaljeva doista spominje na solinskom natpisu, bio bi to veoma važan pokazatelj važnosti zaljeva kao morskog puta. Prema svemu što možemo razabrati iz naših izvora, ime Manijaca se potpuno izgubilo u posljednjim stoljećima stare ere. Ovdje žive ili barem dominiraju Ardijejci, Plerejci, Daorsi, a nad svime se kao zajedničko pojavljuje ilirsko ime.⁴² Unatoč tim promjenama, ili, dijelom, upravo zahvaljujući nestalnosti prilika, opstalo je ime zaljeva kao Manijskog. Veliki promet koji se odvijao tim plovnim putem mogao je biti presudnim čimbenikom da se ime zaljeva čuva sve do početka rimskog doba.⁴³

³⁹ V. u M. KOZLIČIĆ 1995., 27-44; osobito jasno na Vesconteovoj karti (*Gulffo de Narent*, s ucrtanim dijelom toka Neretve i natpisom *Narent*, K-8, str. 30) iz 1330-1331.

⁴⁰ Ovom odlomku Periplusa načelno su bliski i Strabonov (7, 5, 7) i Plinijev (*Nat. hist.* 3, 152) prikaz najjužnijih istočnojadranskih otoka.

⁴¹ O Korčulanskom kanalu u ranijoj antici: P. LISIČAR 1951.; M. NIKOLANCI 1989., 81-98.

⁴² Jedini izvor koji donosi neke napomene o smještaju ovih zajednica je STRABONOVA Geografija (7, 5, 6).

⁴³ Valja istaknuti da ime zaljeva nije imalo odjeka u kasnijih zemljopisaca i ako je ono zabilježeno na salonitanskom natpisu iz 1. st. pr. Kr., može se to objasniti jedino održanjem imena među jadranskim Grcima, konkretno Isejcima. V. gore u izlaganju o Manijcima.

Slijedeći prethodno izložene postavke, smijemo zaključiti da je Manijski zaljev samo onaj zaljevski prostor što ga zatvaraju Pelješac i kopno prema sjeveru, a dijelom, prema pučini, i otok Hvar. Važnost toga zaljeva je bila poglavito u činjenici da u nj utječe Neretva, rijeka uz čiji donji tok se zarana počela odvijati razmjena između domorodaca i Grka.⁴⁴

Naposlijetku smijemo zaključiti da je u tekstu Periplusa dovoljno ukloniti suvišnu emendaciju da bi mjesto odnosno opseg Manijskog zaljeva potpuno jasno uočili. Važno je to naglasiti stoga što se (često *tacite*) uzima da je Periplus na ovom mjestu pretrpio naknadne promjene i da njegovo svjedočenje ne može biti pouzdano. Tvrdnja o nejasnom svjedočenju Periplusa, s obzirom na izloženo u prethodnom odjeljku, ne može se održati.

* * *

Ako je morski prostor zatvoren s juga Pelješcem smatran zaljevom i imenovan Manijskim, nije li možda na sličan način imenovan i morski prostor sjevernije, primjerice između Brača i kopna i nazvan Nestejskim, prema stanovnicima obala? Ili je, prihvati li se postojanje Nestejskog zaljeva, to bila oznaka za šire zaljevsko područje?

Raspravljajući o Anhijali, naseobini Parana koju ne navodeći izvora spominje Stjepan Bizantinac, M. Nikolanci je podsjetio na Rubensohnov prijedlog emendacije koji bi donekle olakšao tumačenje Stjepanovih navoda.⁴⁵ Stjepan donosi:

Ἐν Ἀγγιάλῃ, πόλις Κιλικίας παραθαλασσία... ἔστι δὲ καὶ Ἰλλυρίας ἄλλη, κτίσμα Παρίων, παρ' ἧ κόλπος Ἐνεστηδῶν λεγόμενος, ἐν ἧ Σχερίᾳ ...⁴⁶

“Anhijala, primorski grad Kilikije... ima i drugi u Iliriji, naseobina Parana, kraj koje je zaljev zvan Enestedon, u kojem je Sherija...”

Rubensohn predlaže emendaciju ΕΝΕΣΤΗΔΩΝ ἢ ΝΕΣΤΑΙΩΝ s kojom bismo dobili barem jednu pouzdaniju zemljopisnu odrednicu: tako bi se Anhijala povezala s Nestejcima, što bi barem odškrinulo vrata daljnjim objašnjenjima. Beaumont je pomišljao na to da je Sherija ovdje zapravo došla umjesto Korkire, one jadranske, po analogiji s jonskom Korkirom koja se tradicionalno drži homerskom Sherijom.⁴⁷ Time bi se, kako se pretpostavlja, otklonile gotovo

⁴⁴ Prvi spomen Naroni i trgovine uz rijeku: ΤΕΟΠΟΜΠ kod Strabona, 7, 5, 9 (= FGrHist IIB 115 F 129). Osobitu važnost trgovini uz ušće Neretve pridaje L. BRACCESI 1970., 75, 102, 116 i d., 194 i d., 312 i d. Niz poticajnih razmatranja donosi M. NIKOLANCI 1989., 63-80.

⁴⁵ M. NIKOLANCI 1989., 51 i d.; O. RUBENSOHN 1949., 1819.

⁴⁶ Ed. Meineke, 23-24.

⁴⁷ R. L. BEAUMONT 1936., 188.

sve teškoće te bismo dobili, otprilike, sljedeće: Anhijala je naseobina koju su osnovali Parani, a pored nje je zaljev Nestejaca, u kojem je Sherija (=Korčula).

Nastojeći odrediti položaj pretpostavljenog zaljeva Nestejaca, Nikolanci je s ovim povezao već spominjani izvod iz 3. knjige Eratostenove geografije koji donosi sholija uz Apolonijev spjev Argonautika, 4, 1215 (“a Eratosten u 3. knjizi Zemljopisa kaže: nakon Ilira Nestejci, uz koje je otok Far, naseobina Parana”).

Po Nikolanciju “Eratosten ukazuje na otok Pharos zato što mu je dužina otoka bila potrebna da označi protezanje plemena Nestejaca, što znači od Cetine do Neretve. Prema tome zaljev Nestejaca mogao je biti ili pelješki zaljev u užem smislu ili produžen još i otokom Korčulom.”⁴⁸ Nešto dalje isti pisac nastoji pokazati da su prema starijoj predaji Nestejci zauzimali područje između Cetine (Nestos) i Neretve, a da je, koliko razabirem, predaja koja zaljev zove manijskim, zapravo mlađa.⁴⁹

Nije nimalo jednostavno raspravljati o jačini argumenata koji su odreda pretpostavke, često i same zasnovane na hipotezama. Pošavši od pretpostavke da se isplati slijediti put zacrtan predloženom emendacijom koja ukazuje na zaljev nazvan po Nestejcima, pogledajmo čvrstinu daljnjeg dokazivanja.

Mislim da nije uvjerljiva tvrdnja kako Eratosten uzima Pharos kao “mjeru” dužine nestejskog primorja. Ako se može do neke mjere ocrtati Eratostenov opis, prema citatu i prema onomu što je, kako se s razlogom pretpostavlja, ušlo u kasnije spise, čini se da je on prikazao dijelove obale i uz njih navodio prilježne otoke. Za “ilirske” otoke, sudeći po Pseudo Skilaku, Eratosten je naveo detaljne podatke o razdaljinama koje Korčulu dijele od kopna (očevidno Pelješca) i Mljeta, opisavši ujedno i položaj Korčule s obzirom na ušće Neretve. Nedvojbeno se radi o cjelini koja se može objasniti samo kao završni dio opisa ilirskog primorja i prilježnog otočja. Za Eratostena, kako se vidi iz citata, nakon Ilira dolaze Nestejci.

Prerađivač Periplusa, držeći se u odnosu na Eratostena obrnutog smjera opisa obale, uzeo je kao zasebnu cjelinu Vis i Hvar, kao i Brač i Šoltu, donoseći i procjene međusobnih razdaljina. Zanimljivo je pak da u novoj verziji Periplusa izlaganje o kopnu prestaje upravo s rijekom Nestom, nakon naznake da je daljnja plovidba krivudava. Kako sam prethodno izložio, prerađivač se našao u nezgodnu položaju želeći kazati nešto o otocima uz obalu, pa je stavio dovoljno široku prostornu oznaku: “u tom području”. Slijedi izlaganje o otocima do Hvara, zatim o otocima koji su u nekoj povezanosti s Neretvom i Pelješcem.

⁴⁸ M. NIKOLANCI 1989., 51.

⁴⁹ M. NIKOLANCI 1989., 53 i d.

Prvotni je nacrt izlaganja Periplusa zamalo izgubljen u preradama, do te mjere da se sami Nesti spominju još samo u kasnije dodanom naslovu poglavlja i u napomeni da nakon njih dolaze Manijci. No spomen rijeke Nesta i sama nužnost spomena Nesta u opisu obale dovoljan su razlog za pretpostavku da je podjela opisa otočja potaknuta upravo nastojanjem prerađivača da svoj predložak usuglasi s Eratostenovim izlaganjem. Stoga su Mljet i Korčula ostali povezani s Neretvom i Pelješcem, a Hvar i Vis su u sljedećoj skupini: položaj im je određen preko Eratostenove napomene da je Hvar uz Nestejce. Lako je moguće da su Brač i Šolta, premda položajno približno određeni kao prvi u nizu (dolazeći sa sjeverozapada) i s obzirom na Hvar i Vis, zapravo određeni i s obzirom na Buline. No prerađivač Periplusa Eratostenove “etničke” koordinate ne navodi. Toliko usklađivanje očevitno je nadilazilo njegove sposobnosti.

Za nas je međutim važno spoznati da je Eratosten načelno položaj otoka dovodio u vezu s najbližim dijelom kopna koji je pak obilježen etničkim pripadanjem. Isti nacrt možemo u razvijenom obliku i u kontinuiranom tekstu pratiti kod Strabona. Mislim da je mala vjerojatnoća nekog određivanja dužine obalnog odsjeka pomoću otoka, kao što pomišlja Nikolanci za Hvar s obzirom na Nestejce. Iz prethodno opisane perspektive, čini se da Eratosten naprosto hoće reći: Mljet i Korčula su uz rt koji strši pred ušćem Neretve na kraju zemlje Ilira, Hvar je otok koji se nalazi dalje, prema Nestejcima koji su na kopnu nakon (sjevernije od) Ilira; položaj Visa, najvjerojatnije, određuje preko Hvara.

O smještaju Nestejaca bilo je već riječi. što se pak tiče mogućnosti da se po njima zvao neki zaljev, o tomu se može posebno raspravljati. Kako smo vidjeli prethodno, u rukopisima Periplusa se doista spominje *epí néston kólpon*, što svi ispravljaju u *epí néston potamón* (c. 22). Ovo je mjesto emendirao Gailly u svojem izdanju 1826. polazeći od toga da se dalje u tekstu (i u drugim izvorima) javlja rijeka *Néstos*, a ne zaljev, kao i od toga da se riječi *kólpos* i *potamós* u Periplusu na više mjesta zamjenjuju. Emendacija se čini utoliko umjesnijom, jer bismo očekivali pridjevski oblik (*Nestios, *Nestaios ili štogod slična): prerađivač (ili bolje: neki od prerađivača) je imao pred očima napomenu da je nakon (rijeke) Nesta plovidba *kólpodēs* i mogao je lako zamijeniti *potamón* s *kólpon*.

No takav pothvat je lako mogao navesti nekog kasnijeg učenog kompilatora da parsku Anhijalu poveže s Nestima, ali i sa Sherijom. Pri tome mu je nadahnuće moglo doći i od Apolonija Rođanina koji sam spominje neke Nestejce daleko na jugu. To je upravo ono mjesto koje komentira sholijast kada citira Skilaka i Eratostena (4, 1210-1216):

“A oni su tamo na otoku vrlo dugo stanovali s ljudima Feačanima sve dok se na njem poslije nisu nastanili ljudi Bakhijadi, koji su bili rodом iz

Efire. A oni su otišli na otok preko puta. Odande su pak imali stići do Keraunijskog gorja, koje pripada Amantima, do Nestejaca i do Orika. Ali to se dogodilo poslije mnogo vremena.”⁵⁰

Drugim riječima, već je u Apolonijevo doba, u prvoj polovici 3. st. pr. Kr. negdje postojala vijest o nekim Nestejcima oko Akrokeraunijskog rta i Orika, a to onda nije daleko niti od Sherije/Korkire/Krfa. U najmanju ruku je postojao navod koji se mogao razumjeti onako kako ga je razumio Apolonije.

Držim da je ova napomena dovoljna. Da bi se upuštalo u razrješenje čvora oko Anhijale, valja najprije uzeti u obzir da u grčkoj književnoj predaji Nestejaca ima u srednjoj Dalmaciji, ali i kod zaljeva Valone.⁵¹ Time pak ne želim tvrditi da je traženje Anhijale na našim obalama skroz neutemeljeno: moguće je da se upravo na zamjeni sjevernih i južnih Nestejaca i dviju Korkira u nekom kasnijem učenom djelu izvodi vijest koju nam prenosi Stjepan Bizantinac. No čini mi se da ne bi trebalo dovoditi u pitanje izvornost ni opseg Manijskog zaljeva kako je u prethodnom odjeljku predočen.

3. Manijski zaljev i Jadastini

Koliko mogu u ovom trenutku sagledati, jedino pitanje na čije bi rješavanje predloženo tumačenje pojma Manijski zaljev imalo nekih posljedica moglo bi biti pitanje identifikacije Jadastina, plemena ili općine čije se ime javlja na grčkom natpisu iz Solina zajedno sa spomenom Manijskog zaljeva.

Natpis o kojem će biti govora pripada onom razdoblju u srednjoj Dalmaciji i samoj Saloni koje je u općim crtama razmjerno poznato, ali je mnogo važnih pitanja na koja nema pouzdana odgovora. Osobitost je pak “salonitanske problematike” to da se usljed zaista velikog, koliko i razumljivog zanimanja domaćih i stranih znanstvenika, s vremenom nataložio veći broj tumačenja i hipoteza, djelomično različitih u pristupu i širim zaključcima, no ponekad i izravno suprotnih u pojedinim pitanjima.⁵² Unatoč brojnim arheološkim istraživanjima i razmjernom obilju podataka, najranije razdoblje antičke Salone ostaje nedovoljno rasvijetljeno.⁵³

Natpis se našao u Solinu, a radi se o tekstu preskripta odluke Julija Cezara iz 56. g. pr. Kr. na grčkom jeziku. Glavni dio natpisa sadrži uvodni dio akta,

⁵⁰ R. KATIČIĆ 1970., 128.

⁵¹ Na značaj “udvojenih” etnika ukazao je R. KATIČIĆ 1966., 241-244.

⁵² Najiscrpniji pregled s historijatom studija o ranim fazama Salone i s osnovnom bibliografijom donosi G. ALFÖLDY 1965., 97 i d.

⁵³ Noviji arheološki prilozi: C. W. CLAIRMONT, S. HANDLER, V. GONZENBACH 1975.; N. CAMBI 1989., str. 37 i d.; nalazi na Manastirinama: helenistička keramika. Za definitivno raščišćavanje pitanja podrijetla i funkcije zidova na zapadu Salone u kojima se vidjelo ostatke grčkih gradnji: N. CAMBI 1986., 65 i d.; Ž. MILETIĆ 1989., str. 49 i d.

protokol, u kojem su navedene rimska i isejska datacija (=56. g. pr. Kr.), mjesto - Akvileja, imenovani izaslanici Tragurijaca, namjesnik Ilirika, prokonzul Gaj Julije Cezar te neki Gaj Gavenije koji se obratio namjesniku u vezi sa “slobodom (*eleuthería*) Isejaca” i s “prijateljstvom (*phília*) Rimljana i Isejaca”.⁵⁴ Nastavak teksta nedostaje, no kako se davno zaključilo, tekst je morao biti prilično dug, jer je sadržavao izlaganje isejskog govornika te Cezarov odgovor, zapravo pravorijek o spornim pitanjima koja su bila stvarni predmet razgovora koje je vodilo grčko poslanstvo u Akvileji.

Nakon ranijih pokušaja, Wilhelm je predložio da se ovom ulomku priključe još dva (A, inv. br. 2323, i B, inv. br. 504), dajući im prvo cjelovitije objašnjenje.⁵⁵ Važne dopune donosi napokon Abramić.⁵⁶ Sudeći po spomenu pojedinih grčkih i drugih općina i nekih izraza, doista bi se radilo o uređivanju pravnih pitanja; vjeruje se da ti ulomci sadrže nastavak dokumenta. Posebno značenje ima dopuna D. Rendića Miočevića koji je 1953., dotad nejasni skup slova u 6. retku pročitao kao *Tragour[inôn]*. Iz toga bi proizašlo da su poimence navedeni poslanici Tragurijci, pored inače nepoznatog Gaja Gavenija koji se obraća u ime Isejaca.⁵⁷

Na ulomcima A i B sačuvani su ostaci teksta oko sredine natpisnog polja; na ulomku A, koji je ovdje važan zbog spomena Manijskog zaljeva i Jadastina, najveći broj preostalih slova u pojedinom retku je 8, ili, kako se može procijeniti, nešto preko srednje trećine natpisnog retka. S obzirom da istovremeno nedostaje kontinuirani ostatak teksta i s gornje i s donje strane, shvatljiv je oprez proučavatelja natpisa, kao i dijelom znatne razlike u nekim zaključcima glede restitucije teksta. Sve je to utoliko razumljivije imajući u vidu i sve dvojbe oko najstarije prošlosti Salone.

Na ulomku B razabiru se odlomci s izrazima koji u cjelini kao da pripadaju formuli potvrde posjeda i prava Isejaca. Ulomak A je glede sadržaja svakako upitniji.

Rendić Miočević je predložio sljedeću rekonstrukciju ulomka A (inv. br. 2323):

.] **νκ** [. **περὶ**
 20 **χώρας καὶ περὶ] ὀρίων** [ἄ ποτε συνέστη-
 Τραγουρινοὶ κ[αὶ Ἐπετινοὶ
 Ἰα]δαστιν[οὶ κατοικοῦντες
 ποτὲ (?)] **εἰσὶν γάρ** [.
] **μετὰ συμ[μαχίας**

⁵⁴ J. BRUNŠMID, *Inscripfen*, 33, br. 31.

⁵⁵ A. WILHELM, 1913.

⁵⁶ M. ABRAMIĆ, 1925.

⁵⁷ D. RENDIĆ - MIOČEVIĆ 1953., 73: ΠΑΓΙΑ > ΤΡΑΓΟΥΡ[ΙΝΩΝ].

25 ἔ]πεὶ σὺν Ἴσ[σαίοις πλοῦν
 ἔντὸς κόλπου τ]οῦ Μανίου [σύνθεντο ἔ-
 χειν κοινὸν καὶ ἀσφαλῆ ?]

U ovom dijelu teksta radilo bi se dakle o zemlji i međama (r. 19-21), spominje se savezništvo (r. 23), a pri kraju bi se govorilo o jamstvima slobodne plovidbe unutar Manijskog zaljeva (r. 24-26). Istaknut ćemo dva momenta:

(1) U vezi sa zemljištem i međama javljaju se Tragurijci i, vjerojatno, Epetijci (r. 20), ali redak niže i *I a J d a s t i n [o i]*.

(2) U vezi s pravom na slobodnu i sigurnu plovidbu javljaju se Isejci (r. 24), a redak niže spominje se *M a n i j s k i z a l j e v* (*[kólrou t]oú Maníou*).

Ovo tumačenje moglo bi se sažeto prikazati na sljedeći način. U vrijeme Cezarove uprave u Iliriku (58-50. pr. Kr.) Salona je pod rimskom vlašću, a njen živalj miješan, jer su tamo osim domorodaca još i isejski (zacijski i drugi, kasnije doseljeni) Grci, te zajednica rimskih građana ustrojena u *conventus*. Posebice uslijed ekspanzivnosti Rimljana, ali i zbog općenito nesređenih prilika, dolazi do sporenja oko teritorija te oko prava na plovidbu do Salone (unutar Manijskog zaljeva koji se ovdje shvaća u užem smislu). Premda pridružen svojoj matici Issi, Tragurij je posebno zainteresirana strana, možda i zato što upravo Traguriju pripadaju i jadranski Grci koji žive i djeluju u Saloni, no svakako je sporno i zemljište, pri čemu se Tragurijci u nekoj prilici uredili razgraničenje s domorocima Jadastinima. Ime Jadastina se povezuje s imenom solinske rijeke *Iader*, danas Jadro. Cezar je svojim pravorijekom nastojao smiriti sukobe, dok su sloboda i status Isse i njoj pridruženih općina potvrđeni.⁵⁸

Polazeći od istih općih spoznaja o vremenu i prilikama oko Salone, nije međutim nužno tumačiti natpis na ovaj način, a napose njegov jako oštećeni ulomak, a koji sadrži ključne obavijesti o predmetu pravne akcije. Pri tomu valja naglasiti da nije sporno ono što je temeljno s povijesnog stajališta - procjena o Saloni kao aglomeraciji u kojoj se u ozračju uznapredovala procesa integracije iliričkog primorja u antički svijet miješaju (i križaju) životni interesi domorodaca, jadranskih Grka i pridošlih Rimljana. Štoviše, misao D. Rendića-Miočevića o fazi suživota Isejaca odn. Tragurijaca i Epetijaca s domorocima - ne i s agresivnim Delmatima - izrečena još 1950. iznimno je vrijedna i poticajna, o čemu će još biti riječi. Podsjetimo da je u isto vrijeme G. Novak zagovarao tezu o isejskoj naseobini u Saloni, manjem polisu nalik Traguriju i Epetiju,⁵⁹ dok se Rendić dosljedno zalagao za neku vrstu naselja-emporija.

⁵⁸ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989. (1950.). Usp. sažeti osvrt na *status quaestionis* D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1988., 5-19.

⁵⁹ G. NOVAK 1949., 67-92.

M. Suić je ponudio nešto drukčije viđenje stvari nastojeći istaknuti šire značenje odredbi. Smatra da povijesni kontekst ponajprije upućuje na složene odnose koji su općenito nastupili nastajanjem konventa rimskih građana u Saloni. Preuzimajući postupno konce poslovanja u jednom od tada već vodećih emporija istočnoga Jadrana, rimski doseljenici zasigurno su počeli istiskivati Isejce, a to onda proizvodi i učinke na prostoru širem od okolice Salone. Konkretnije, Suić je u svom prijedlogu idealne restitucije ulomka A predložio, između ostalog drukčije čitanje slijeda sačuvanih slova u r. 2: ΟΠΙΩΝ. Umjesto *horion* “granicâ”, predlaže čitanje *emp]orion* “emporijâ” (pristojbi). Njegov “malo slobodniji prijevod” ovog (restituiranog) dijela teksta glasi:

“.....dobili su oprost od
(plaćanja) emporijâ Isejci i s
njima Tragurini i Epetini, a
od Rimljana Iadastini i Sa-
lonitanci. Naime, Tragurini
i Epetini su preko simpolitije
u zajednici, pa zajedno s Isejcima mogu ploviti
nesmetano po Manijskom zaljevu.”⁶⁰

Prema tome, (1) ne bi se više radilo uopće o pitanjima teritorijalnog razgraničenja, nego o oslobađanju od nameta i (2) u spornim odnosima figuriraju i Rimljani naseljeni u Jaderu/Zadru i samoj Saloni.

Rendićev prijedlog je stajao čvršće dok Suić nije uvjerljivo pokazao da se solinska rijeka, današnji Jadro, nije u antici zvala *Iader*, kako se inače držalo još od srednjega vijeka na temelju stihova pjesnika Lukana.⁶¹ Ako se pak ne može argumentirano tvrditi da su Jadastini s natpisa doista stanovnici okolice Salone, valja ih povezati s liburnskim Jaderom - liburnski *Iader* je jedini toponim s kojim etnik *Iadastinoi* uopće možemo povezati. Zbivanja i odnosi posvjedočeni natpisom moraju se u tom slučaju tumačiti na odgovarajući način: trvenja koja su stvorila stanje koje zahtijeva neku intervenciju prokonzulovu imaju implikacije koje su opsegom znatno šire od okolice Salone.

⁶⁰ M. SUIĆ 1973., 190.

⁶¹ M. SUIĆ 1975., 5-28. Pored toga što je utvrdio da Lukan pjeva o liburnskom Jaderu, a ne o solinskoj rijeci, Suić je ukazao i na toponomastički argument: klasično I- pred vokalom prelazi u neki afrikat često bilježen u ranom srednjem vijeku kao Z-, u samoj romanskoj sredini (usp. u Splitu: *Zulo* < *Iul(i)o*, *Zuni* < *Iunio*: P. SKOK 1952, 260). Nastali glasovi u hrvatskim oblicima imena i apelativa daju z- (Zadar/Zara < *Iader*), ž- (Žirje < *Iuri*, Žut < **iunctu-*) i š- (Zunchetum/Zonchetto/Šumet < **Iuncetum*; moguće i Iuppana/Giuppana /Šipan: usp. P. SKOK 1931, 478, bilj. 3; P. SKOK, 1950, 235 i bilj. 6; usp. 166, bilj. 1; 201 i dr.). Koliko mi je poznato, ovo pitanje nije posebno ni podrobno obrađeno sa stajališta suvremenih spoznaja i u okvirima istočnojadranske građe. Ovdje taj vid stvari ističem stoga što je toponimijski argument vrlo jak te svako znanstveno sporenje mora to svjedočenje obesnažiti u terminima toponomastike.

Valja ipak primijetiti da i Suićev prijedlog ima slabu točku, na što sam uzgredno već upozorio drugdje.⁶² To je upravo identifikacija Jadastina. Premda Suić te Jadastine povezuje s Jaderom/Zadrom, smatra ih Rimljanima. Pretpostavlja, naime, da je u Jaderu u Cezarovo doba uspostavljena zajednica rimskih građana (*conventus civium Romanorum*) poput istodobnih koje su u izvorima izrijekom potvrđene unutar provincije Ilirika (Salona, Lissus).⁶³ No čak kada bi se tvrdnja o konventu u Zadru i prihvatila, držim da se tamošnji Rimljani u tekstu pravne naravi svejedno ne bi nazivali Jadastinima. Ovo je izvjesno stoga što izvor iz neposredne blizine Cezarove opisujući poznatu epizodu iz rata na Jadranu 48. g. pr. Kr., Jadertine naziva saveznicima (*socii*).⁶⁴ Nedvojbeno su to Liburni. Rimskih građana u Jaderu je dakako bilo, ali upravo zato što u ovom slučaju *socii* imaju očevidno aktivnu ulogu i nedvojben status, teško je prihvatiti postupak koji bi dovodio u pitanje predmet imenovanja u pravnom aktu: ako su na solinskom natpisu spomenuti Jadastini, to mogu biti jedino l i b u r n s k i *socii* iz Jadera.⁶⁵

Budući da je svrha ovog priloga rasvijetliti moguće odraze drukčijeg viđenja Manijskog zaljeva, nastojao bih ograničiti daljnja razmatranja na ono što može poboljšati sam pristup interpretaciji natpisa odnosno pripisanih mu ulomaka. Prije toga metodološka napomena.

Argument za “šire” poimanje Manijskog zaljeva je njegov spomen na natpisu iz Solina. Valja i tu pružiti objašnjenje: sam spomen po sebi ne govori ništa o opsegu Manijskog zaljeva, već se određeni zaključci izvode tumačenjem toga spomena. To ima veliko značenje kod prosudbe jačine teza. Dok iz Periplusa, bez obzira na redakcije i koruptele, jasno proizlazi da je Manijski zaljev praktički isto što i današnji Neretvanski kanal, iz natpisa proizlazi samo jedno, tj. da je u nekoj regulaciji odnosa u kojoj neku ulogu igraju Isejci, a zacijelo i oni koji su s njima u simahiji ili pak simpolitiji, spomenut i Manijski zaljev. U daljnjim razmatranjima bi bilo prirodno ponajprije polaziti od toga da su dva izvora u međusobnom skladu, a ne gotovo suprotno, tj. tražiti uporišta e da bi se taj sklad doveo u pitanje.

⁶² S. ČAČE 1993., 26 i d.

⁶³ Najcjelovitije izlaganje M. SUIĆ 1980., 142-143.

⁶⁴ Bell Alex. 42: *...cum Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus (sc. Cornificius) erat potitus, et vel classe dimicare posset, adiunctis captivis navibus sociorum.* “Kad je Oktavije na bijegu iz farsalske bitke s velikim brodom došao u Jadran, Kornificije mu je raspršio brodove malim brodovljem Jadertina koji su spram rimske države iskazivali uvijek osobitu privrženost te je pridružio zarobljene brodove saveznicima da bi se mogao boriti na moru.”

⁶⁵ Usp. S. ČAČE 1993., 23-27.

Valja i opet podsjetiti, prvo, da spajanje prvog dijela natpisa s ulomcima A i B, uza sva vrlo uvjerljiva objašnjenja, ipak nije pouzdano dokazano; drugo, kao što je Rendić-Miočević isticao još u prvom članku, u nastavku teksta iza protokolarnog dijela može se očekivati izlaganje isejskog izaslanika, što tumačenje teksta čini delikatnijim jer izloženi odnosi ne moraju pripadati vremenu koje neposredno prethodi razgovorima u Akvileji.⁶⁶

Ostajući međutim na tome da je pobliže tumačenje stvar daljnjih proučavanja, dobro je raščistiti koliko je god moguće problem pristupa: upravo se tu čini važnim uočiti mogućnost da je Manijski zaljev spomenut u funkciji morskog puta za Naronu i da, zapravo, spomen može svjedočiti o tomu da su u igri širi interesi Isejaca i pridruženih općina. Kako se naime i u prvom dijelu natpisa i na ulomku B pojavljuju fraze koje definiraju integritet Isejaca - očividno spram Rimljana - nije nerazumno pretpostaviti da natpis sadrži i pregled važnijih konkretnih odredbi koje imaju definirati (i zaštititi) interese Isejaca. U tom kontekstu izvjesno pravo glede korištenja plovnog puta za Naronu uistinu je životni isejski interes.

Razmotrit ću stoga (1) što proizlazi iz novog tumačenja opsega i položaja Manijskog zaljeva i (2) može li se opravdati spomen liburnskih Jadastina u tekstu natpisa postavljenog u Saloni oko sredine 1. st. pr. Kr.

1. *Manijski zaljev*. Kako je već napomenuto, tvrdnja da se Manijski zaljev može uzimati u širem ili užem smislu te da u svakom slučaju obuhvaća i Kaštelanski zaljev, bila je važan argument u dokazivanju da se aktom koji natpis bilježi rješavaju pitanja prostorno ograničena na okolicu Salone.⁶⁷

Jedino vrelo koje spominje Manijce i Manijski zaljev, kako smo vidjeli, upućuje na zaključak da je zaljev toga imena zapravo Neretvanski kanal.

Ako bi se i uzelo da Manijski zaljev započinje, gledajući sa sjeverozapada, nešto južnije od ušća Cetine odn. u visini Makarske, još uvijek je udaljenost od Salone znatna: kopnom udaljenost mjeri oko 50 km, dok je morski put duži (oko 35 naut. milja ili oko 65 km). Uzmemo li pak, kao što bi bilo logično, da se Manijski zaljev spominje povodom glavne rute koja njime prolazi, a to je zapravo ona koja vodi k ušću Neretve (i otuda za Naronu), moramo računati s distancom do ušća Neretve (60 naut. milja ili 110 km morem od Salone). Usporedimo li to s udaljenošću od Zadra (oko 75 naut. milja) lako uočavamo da razlika više nije tako znatna. Prema tomu nisu "sporni" samo Jadastini nego i Manijski zaljev, jer ni on ne spada u okolicu Salone. Ili drukčije: želi li se dokazivati da ono što natpis donosi mora pripadati bližoj ili udaljenijoj

⁶⁶ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989. (1950.), .

⁶⁷ V. izričito D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1988., 10, citirano u uvodnom odjeljku.

okolici Salone, valja iznaći argumente ne samo za to da se u tom području nalaze Jadastini nego i da more povezano s istim područjem pripada Manijskom zaljevu (vidi priloženu kartu).

2. *Jader*. Uloga Liburna iz Jadera predmetom je već gotovo polustoljetne rasprave u domaćoj historiografiji, a povod joj je, više od solinskog, poznati pobjedni natpis iz Starog Grada na Hvaru na kojem je zabilježena posveta oružja koje su Farani oteli poraženim "Jadasinima i saveznicima". Unatoč brojnim osvrtima i (znatno rjeđim) nastojanjima da se različita mišljenja sustavno argumentiraju, stječe se dojam da svi relevantni elementi nisu dovoljno razmotreni te da je, štoviše, prevelik upliv obuhvatnih povijesnih interpretacija na prosudbe o nizu osjetljivih pojedinosti.

Ostavivši ovdje po strani pitanje Jadasina s farskog natpisa, pitamo se je li na temelju dosadašnjih spoznaja prihvatljiva pretpostavka da su liburnski Jadastini mogli na neki način biti upleteni u uređivanje odnosa zabilježeno na solinskom natpisu.

Kako je navedeno i prethodno, tijekom borbi na Jadranu oko 48-47. g. pr. Kr. Liburni iz Jadera su spomenuti kao rimski *socii*, čiju odanost pisac "Gradanskog rata" hvali biranim riječima. Isti odlomak međutim sadrži podatak koji za našu temu ima osobito značenje. Vidljivo je naime da Jadertini raspolažu vlastitom flotilom s kojom je u nekom okršaju Kvint Kornificije potukao pompejevsko brodovlje i dio njegova sastava zarobio. Dvije okolnosti padaju u oči.

(1) Jadertinsko brodovlje svakako je 49. ušlo u sastav flote s kojom je Dolabela kušao zaustaviti prodor pompejevaca u srednji i sjeverni Jadran. Pošto je Dolabela poražen, a njegova liburnska flota priključena Pompejevoj mornarici, očevidno su Jadertini uspjeli izmaknuti i skloniti se u Jader. I dok se dio liburnskih općina pokolebao privremeno prišavši pompejevcima, Jader ostaje čvrsto uz Cezara. Jadertini odlučuju i postupaju samostalno.

(2) Bez obzira na to što se radi o manjem broju zacijelo lakših ratnih brodova, a okršaj s Oktavijevom flotom najvjerojatnije svodi na prepad, ipak se ne radi o zanemarioj sili. Da budemo precizni: osim Isejaca koji su uz mogli poslati flotilu u sastav rimske flote početkom 2. st. pr. Kr. (Livije, 31, 21, 27; 37, 16, 8), Jader je jedina zajednica istočnog Jadrana za koju antička povijest bilježi da sama raspolaže nekim brodovljem sposobnim za samostalna djelovanja.

Dobro je podsjetiti i na arheološki utvrđene pojave koje, istina, nisu nikada sustavno objavljene, ali ih se s malo dobre volje može lako pronaći u različitim publikacijama. Arheološka istraživanja su nedvojbeno pokazala da je liburnski Jader izuzetno velika aglomeracija s najmanje 10 ha nastambama pokrivena površine u jezgrenom dijelu i s ostacima i tragovima

naseljavanja ili drukčijeg korištenja prostora u dužini od preko 1,5 km. Obilni pokretni nalazi svjedoče o kontinuiranoj naseljenosti tijekom 1. tisućljeća i o razgranatim prekomorskim vezama. Sudeći prema rasporedu susjednih središnjih naselja južne Liburnije, Jader je bio središte zajednice sa zemljištem od oko 700 km², što uključuje i Zadarsko otočje.⁶⁸

Ukratko, liburnski Jader nije samo jedno u nizu sličnih željeznodobnih utvrđenih naselja istočnog Jadrana. To je najveća poznata predrimska aglomeracija na obali i posve sigurno opsegom, a vjerojatno i pučanstvom, najjača općina.

Na sve ovo dobro poznate povijesne okolnosti bacaju jasnije svjetlo, osobito kada je riječ o 1. stoljeću. Ratovi izazvani nastojanjima raznih sila u Iliriku, a zatim i Rimljana da zagospodare dijelovima istočnoga Jadrana imali su nerijetko teške, a ponegdje i katastrofalne posljedice. I kroza svu oskudicu u izvorima i nedostatak sustavnijih terenskih istraživanja vidljivo je da su mnoga cvatuća velika naselja i središta doslovno uništena, a okolna područja sustavno opustošena tijekom 2. i početkom 1. stoljeća u Istriji, dijelu Japudije, kod Delmata, u pojasu između Neretve i Boke. U krajnjoj liniji ovamo bi pripadalo i rimsko pustošenje Fara 219. g. pr. Kr. Može se zapaziti da su najgorim nevoljama izmakli jedino liburnski kvarnerski otoci i južna Liburnija s Jaderom, nedvojbeno zahvaljujući posebnom uređenju odnosa s Rimljanima. Između Istrije i Boke, otočka i južna Liburnija ostaje jedino područje na kojem je bio moguć kontinuirani razvitak na autohtonim temeljima.

Iz ovog proizlazi zaključak da je izjednačavanje Jadastina solinskog natpisa sa zadarskim Liburnima, ukupno uzevši, jedna od hipoteza, ali nedvojbeno najjače utemeljena i stoga najpodobnija da posluži kao korisna radna postavka.⁶⁹

Ponovio bih da ovdje ne pokušavam pružiti neko novo cjelovito tumačenje sadržaja natpisa. Zaključno donosim nekoliko napomena povijesne naravi.

Spomen Manijskog zaljeva dolazi pri kraju sačuvanog teksta, vrlo blizu prethodnog spomena Isejaca. Kako i predložena tumačenja predviđaju sadržajno zasebnu cjelinu u ovom dijelu natpisa, vjerujem da bismo u svjetlu drukčijeg definiranja Manijskog zaljeva mogli naslutiti trag izričaja kojim se

⁶⁸ Koristeći se podacima iz *Repertorio comunale della Dalmazia. Elaborato in base ai risultati dell'anagrafe del 31 dicembre 1900.*, Beč 1908., zaključujemo da je na procijenjenih 700 četv. kilometara bilo oko 10.000 ha zemljišta pod oranicama i vinogradima. Navedena površina nadmaša ukupni posjed svih grčkih gradova na otocima i na kopnu srednje Dalmacije zajedno.

⁶⁹ Kada je riječ o izrazima kojima se služimo u raspravama na hrvatskom jeziku, vjerujem da se nije teško složiti o tomu da vlada potpuna sloboda izbora, što nije uvijek znak napretka. Upotrijebio sam izraz "hipoteza" želeći istaknuti da je riječ o obrazloženoj znanstvenoj pretpostavci.

Isejcima utvrđuje neka povlastica na plovnom putu do Narone. Bio bi to trag uistinu povoljnog ishoda isejskih nastojanja kod Cezara i potvrda "prijateljstva" koje je postojalo između prokonzula i Isejaca do fatalnih događaja 49. god. pr. Kr.⁷⁰

(Pre)gradnja trijema s monumentalnim pretenzijama koju je između 55. i 50. izveo u Issi Cezarov legat Numerije Ruf, ujedno i patron Isejaca, podudara se s dobrim odnosima.⁷¹ Stoga se čini donekle nepotrebnom Suićeva (uzgredna) napomena - na tragu ranijih Novakovih prosudbi⁷² - da je u Isejaca nakon 56. tinjalo neko ogorčenje koje je pridonijelo isejskom opredjeljenju za Pompeja 49. godine. Ako bismo se držali redosljeda izlaganja u izvoru, Isejci su prišli M. Oktaviju tek nakon poraza Dolabeline flote i sloma G. Antonija na Krku (*Bell. civ.* 3, 9, 1).⁷³ Bio je to zacijelo oportunistički, ali sasvim razumljiv izbor: premoćna Oktavijeva armada lako bi zauzela Tragurij i Epetij, otok Vis bio bi opustošen, a Issa bi došla ili pod opsadu ili pod iscrpljujuću blokadu bez kraja. Isto "oportunističko" držanje očituje se kod dijela Liburna, pa čak i kod samog Cezarovog konventa u Lisu koji je očividno bez borbe otvorio gradska vrata pompejevskoj posadi; Rimljanima u Lisu su sretne okolnosti pripomogle da se na vrijeme vrate pod Cezarovu zastavu i zarade pohvale (usp. *Bell. civ.* 3, 26-29).

Naposljetku, zalažući se za širi geografski obuhvat u tumačenju salonitanskog natpisa, nije suvišno podsjetiti na nejasnoće glede državnopravnog, ali i općenitog položaja Isejaca. Zahvaljujući izričitim navodima izvora, Tragurij i Epetij se smatraju isejskim naseobinama i, štoviše, općinama koje su s Isejcima u nekom trajnom zajedništvu čvršće naravi. Zacijelo je, dok je trajala, isti status imala i naseobina na Korčuli. Teško je međutim zamisliti ovako raspoređene naseobine male Isse u okruženju unutar kojega Isejci ne bi imali razmjerno pouzdana oslonca na neke domorodačke zajednice. Kako sam na drugom mjestu napomenuo, nije isključeno da su, primjerice, domoroci sa Šolte, Solentini, također ulazili u neki trajan savez s Isejcima, ali se sada čini da bi slično mogli pomišljati i za Brač, kao i za zajednice na dijelu srednjodalmatinskog kopna, u najmanju ruku duž primorja od Žrnovnice na istoku, do Rogoznice i Primoštena na zapadu. Lako je moguće da su posebne veze Isejci održavali upravo s Hilejcima, žiteljima poluotočnog prostora zapadno i sjeverozapadno od Tragurija. Nedavni nalazi na rtu Ploča, koji se nalazi na vrhu polulegendarnog Hilejskog poluotoka i kod Plinija je

⁷⁰ M. Oktavije odvraća Isejce od prijateljstva (*amicitia*) s Cezarom: *Bell. civ.* 3, 9, 1.

⁷¹ B. GABRIČEVIĆ 1970., 553-562.

⁷² M. SUIĆ 1973., 189-190; G. NOVAK 1949., 73-74; usp. slična gledišta J. J. WILKES 1969., 39, 41.

⁷³ Usp. S. ČAČE 1993., 1-35.

zabilježen kao *promunturium Diomedis* (*Nat. hist.* 3, 141), pokazuju jasno da se ovdje nalazilo još jedno svetište koje su Grci pripisali svom heroju Diomedu. U očekivanju rezultata opsežnijeg istraživanja može se zabilježiti jaka zastupljenost nalaza iz 3. i osobito 2. st. pr. Kr.

I ovaj najnoviji nalaz svjedoči da je u razdoblju helenizma došlo do znatnog porasta razmjene dobara i do postupno sve jačeg kulturnog prožimanja duž čitavog istočnojadranskog primorja. Također se smije tvrditi, s obzirom na položaj rta Ploča, da je uspostavljena vrlo živa veza isejskog kruga i Liburnije. S uključenjem Liburnije u krug rimskih saveznika u Iliriku 129. g. pr. Kr. dolazimo i do vjerojatnosti da vodeća liburnska općina, Jadastini, i sami ulaze u razgranate tokove razmjene u Saloni i oko nje kao ravnopravan dionik; u sklopu uređenja prilika 56. g. pr. Kr. zacijelo ih se nije moglo previdjeti.

Na koncu bih istaknuo zaključke ove rasprave:

1. Manijski zaljev je u prvotnoj redakciji Pseudo Skilakova Periplusa (c. 23) označavao morski prostor Neretvanskog kanala; obale toga mora, prema istom izvoru naseljavali su Manijci.

2. Druga redakcija Periplusa, izrađena na temelju Eratostenove ili neke njoj srodne geografije helenističkog doba, nije dirala u Manijski zaljev; rukopisi na kritičnom mjestu, pred nabranjem srednjodalmatinskih otoka, imaju oznaku τὸ πῶ; emendacija κόλπῶ koja je općenito usvojena i uzimana kao neupitna, suvišna je, a stvara i teškoće.

3. Spomen Manijskog zaljeva na salonitanskom grčkom natpisu, datiranom 56. g. pr. Kr. (zapravo na ulomku A koji se pripisuje izvorno cjelovitom tekstu), po svemu se mora odnositi na Neretvanski kanal, to jest poglavito na plovni put prema Naroni. Potvrđujući status Isejaca i s njima povezanih zajednica, te poblizje uređujući neka njihova prava, prokonzul Cezar je zacijelo spomenuo i neka prava Isejaca koja su u vezi s naronitanskim emporijem.

4. Spomen Jadastina, čije se ime može razabrati na istom ulomku A, najvjerojatnije svjedoči o izvjesnoj ulozi Liburna iz Jadera u sklopu trgovačkih i drugih odnosa u srednjodalmatinskom akvatoriju. Smjelija bi zamisao bila da se ime Jadastina spominje u kontekstu definiranja područja, tj. da se južnoliburnsko područje spominje analogno Manijskom zaljevu na jugoistoku, sve u sklopu uređenja odnosa Isejaca i ostalih subjekata u primorskom Iliriku.

5. U cjelini, kako se čini, sadašnje stanje proučenosti vrela, a sve više i arheološka građa, upućuju na zaključak da je odredbama akta iz 56. god. pr. Kr. obuhvaćen središnji dio primorskog Ilirika (Jader-Salona-Narona): to bi bio pojas isejske trgovačke djelatnosti, ali i prostor ubrzane gospodarske integracije i akulturacije, procesa koji najavljuju početak romanizacije.

BIBLIOGRAFIJA

- M. ABRAMIĆ 1925. - M. ABRAMIĆ, Grčki natpisi iz Solina, VAHD, 47-48, Split 1925., 3-11.
- J. ALAČEVIĆ 1904. - J. ALAČEVIĆ, Gli Illiri, *Bull. dalm.*, 27, Split 1904., 27-34.
- G. ALFÖLDY 1965. - G. ALFÖLDY, Bevölkerung und Gesellschaft der Römischen Provinz Dalmatien, Budapest 1965.
- R. L. BEAUMONT 1936. - R.L. BEAUMONT, Greek influence in the Adriatic before the fourth century B.C., *JHS*, 56, 1936., 159-204.
- I. BOJANOVSKI 1977. - I. BOJANOVSKI, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji, I Prehistorijska i antička komunikacija Salona - Naronu i njena topografija u svijetlu arheoloških i historijskih izvora, *Godišnjak CBI*, 15, Sarajevo 1977., 83-152.
- I. BOJANOVSKI 1988. - I. BOJANOVSKI, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Djela ANUBiH, 66, Sarajevo 1988.
- L. BRACCESI 1970. - L. BRACCESI, Grecità adriatica; un capitolo della colonizzazione greca Occidente, *Adriatica*, Bologna 1971.
- J. BRUNŠMID 1898. - J. BRUNŠMID, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, *Abhandl. des arch.-epigr. Seminärs der Univ. Wien*, 13, Wien 1898.
- N. CAMBI 1986. - N. CAMBI, Salona i njene nekropole, *RFFZd*, 25 (12), Zadar 1986., 61-108.
- N. CAMBI 1989. - N. CAMBI, Ilirska Salona, *Obavijesti HAD*, 3, 1989.
- C. W. CLAIRMONT, S. HANDLER, V. GONZENBACH 1975. - C. W. CLAIRMONT, S. HANDLER, V. GONZENBACH, Excavations at Salona, Yugoslavia (1969-72), Noyes Press, Park Ridge, New Jersey 1975.
- H. CONS 1882. - H. CONS, La province Romaine de Dalmatie, Paris 1882.
- S. ČAČE 1993. - S. ČAČE, Prilozi povijesti Liburnije u 1. stoljeću prije Krista, *RZPZ HAZU Zd*, 35, Zadar 1993., 1-35.
- S. ČAČE 1995. - S. ČAČE, Dalmatica Straboniana (Strabon, Geogr. 7, 5, 5), *Diadora*, 16-17, Zadar 1995., 101-134.
- B. ČOVIĆ 1984. - B. ČOVIĆ, Srednjodalmatinska grupa, *PJZ*, V - Željezno doba, Sarajevo 1984., 442-480.
- B. GABRIČEVIĆ 1970. - B. GABRIČEVIĆ, Issa i njen patron Q. Numerius Rufus, *Adriatica praehist. et antiqua*, Zbornik radova posvećen G. Novaku, Zagreb 1970., 553-562.
- R. KATIČIĆ 1962. - R. KATIČIĆ, Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet, *Živa antika*, 12, Skopje 1962., 95-120.
- R. KATIČIĆ 1964. - R. KATIČIĆ, Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba, Sarajevo 1964., 9-58.

- R. KATIČIĆ 1966. - R. KATIČIĆ, Nochmals Illyrii proprii dicti, *Živa antika*, 16, Skopje 1966., 241-244.
- R. KATIČIĆ 1970. - R. KATIČIĆ, Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina, *Godišnjak CBI*, 5, 1970., 71-132.
- M. KOZLIČIĆ 1990. - M. KOZLIČIĆ, Historijska geografija istočnog Jadrana, Split 1990.
- M. KOZLIČIĆ 1995. - M. KOZLIČIĆ, Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici. Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana (Izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća), Zagreb 1995.
- P. LISIČAR 1951. - P. LISIČAR, Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje 1951.
- I. LUČIĆ 1986. - I. LUČIĆ, O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske, Zagreb 1986.
- Z. MARIĆ 1973. - Z. MARIĆ, Arheološka istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. god., *GZM*, 27-28, Sarajevo 1973., 173-.
- Z. MARIĆ 1977. - Z. MARIĆ, Arheološka istraživanja akropole ilirskog grada Daors...a na Gradini u Ošanićima kod Stôca, od 1967. do 1971. godine, *GZM* (A), 30-31, Sarajevo 1977., 5-50.
- Z. MARIĆ 1979. - Z. MARIĆ, Depo pronaden u ilirskom gradu Daors...u (2. st. pr. n. e.), *GZM* (A), 33, Sarajevo 1979., 23-114.
- I. MAROVIĆ 1976. - I. MAROVIĆ, L'elmo greco-illirico, *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb 1976., 287-300.
- A. MAYER 1957. - A. MAYER, Die Sprache der alten Illyrier I/II, Wien 1957/59.
- Ž. MILETIĆ 1989. - Ž. MILETIĆ, Istočna i jugoistočna nekropola Salone, *RFFZd*, 30 (17), Zadar 1990-91 (1992)., 21-50.
- M. NIKOLANCI 1989. - M. NIKOLANCI, Paros, Pityeia-Pityussa i Anchiale u jadranskoj Iliridi, *VAHD*, 82, Split 1989., 35-62.
- G. NOVAK 1949. - G. NOVAK, Isejska i rimska Salona, *Rad JAZU*, 270, Zagreb 1949., 67-92.
- W. PAJAKOWSKI 1975. - W. PAJAKOWSKI, Die Ardiäer - ihre Wohnsitze und ihre historische Rolle, *Godišnjak CBI*, 14/12, Sarajevo 1975., 109-121.
- F. PAPAZOGLU 1963. - F. PAPAZOGLU, O teritoriji ilirskog plemena Ardiječaca, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 7, 1, Beograd 1963., 71-86.
- F. PAPAZOGLU 1967. - F. PAPAZOGLU, Poreklo i razvoj Ilirske države, *Godišnjak CBI*, 5, 1967., 123-144.
- C. PATSCH 1907. - C. PATSCH, Thrakische Spuren an der Adria, *JÖAI*, 10, 1907., 169-174.
- D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1988. - D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Antički Grci na našem Jadranu i neka pitanja naseljavanja priobalja Manijskog zaljeva, *Adrias*, 2, Split 1988., 5-19.
- D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1989. (1950.) - D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba - Jadasini, *Iliri i antički svijet*, Split 1989. (= *VAHD*, 52, Split 1950., 19-34).
- O. RUBENSOMN 1949. Paros, Pauly Wissowa RE 18, Stuttgart 1949, 1819.

- P. SKOK 1931. - P. SKOK, Les origines de Raguse, *Slavia*, 10, Prag 1931.
- P. SKOK 1950. - P. SKOK, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I - II, Zagreb 1950.
- M. SUIĆ 1953. - M. SUIĆ, Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo Skilakova "Peripla", *GZM*, 8, Sarajevo 1953., 111-129.
- M. SUIĆ 1955. - M. SUIĆ, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplusu, *Rad JAZU*, 306, 1955., 121-185.
- M. SUIĆ 1973. - M. SUIĆ, Marginalije uz issejsko poslanstvo Cezaru, *VAHD*, 68, Split 1973., 181-194.
- M. SUIĆ 1975. - M. SUIĆ, Lukanov Iader (IV 405) - rijeka Jadro ili grad Zadar, *Diadora*, 8, 1975., 5-28.
- M. SUIĆ 1980. - M. SUIĆ, Zadar u starom vijeku (Povijest Zadra I), Zadar 1980.
- M. SUIĆ 1996. - M. SUIĆ, MANIOS KOLPOS (Manijski zaljev), *Arheološki radovi i rasprave*, 12, Zagreb 1996., 69-82.
- M. ŠAŠEL KOS 1986. - M. ŠAŠEL KOS, Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu - A Historical Outline of the Region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and Herodian, Ljubljana 1986.
- W. TOMASCHEK 1880. - W. TOMASCHEK, Die vorschlawische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna Gora und der angrenzenden Gebiete, *Mitt. Geogr. Ges. Wien*, 23, H.1, Wien 1880., 497-528.
- A. WILHELM 1913. - A. WILHELM, Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde. III. Teil, *Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien*, phil.hist. Kl., 175, Bd. 1, Wien 1913., 1-22.
- J. J. WILKES 1969. - J. J. WILKES, Dalmatia, London 1969.
- M. ZANINOVIĆ 1966. - M. ZANINOVIĆ, Ilirsko pleme Delmati, I dio, Politička povijest i teritorijalna rasprostranjenost, *Godišnjak CBI*, 4, 1966., 27-92.
- M. ZANINOVIĆ 1992. - M. ZANINOVIĆ, Pomorstvo Ardijejaca temelj njihove moći, *Opuscula archaeologica*, 16, Zagreb 1992., 103-115.
- G. ZIPPEL 1877. - G. ZIPPEL, Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, Leipzig 1877.

THE BAY OF MANIOI, THE IADERTINI, AND SALONA

(S u m m a r y)

The Manian Bay is only mentioned twice in classical sources: in the *Periplus* of Pseudo-Scylax (c. 23), and in a Greek inscription from the Caesarian period (J. BRUNŠMID 1898, 33, no. 31). It is widely considered in modern historiography that this “bay” encompassed the sea area from the Kaštela Bay in the north to the Pelješac peninsula in the south. The author considers that a detailed analysis of the text in the *Periplus* (23) would not support such an interpretation.

The bay is named after the Manioi, located on the coast around the Neretva river delta. They are not mentioned in any other source than the *Periplus*, but the Daorsii and the Ardiaei are later mentioned as being settled in the same region.

The interpretation of the 23rd chapter of the *Periplus* was long made difficult by a lack of knowledge of the classical topography of this part of the eastern Adriatic. Many dilemmas were solved after Suić’s work on the *Periplus* (M. SUIĆ 1955), and the idea about a second editing of the text that depended on Hellenistic sources (probably Eratosten) was particularly accepted.

How could it have occurred that the entire maritime region of central Dalmatia would be called after the name of a tribe settled around the mouth of the Neretva? The author believes that this region never bore such a name in the classical period, but rather that this resulted from a modern interpretation depending on an emendation in the *Periplus* text. The argument that the Manian Bay began even above Split is located in the sentence where the description begins of the islands along the coast of central Dalmatia: “In this bay are the islands...” Εἰσὶ δὲ ἐν τούτῳ τῷ κόλπῳ νῆσοι. It is known, however, that the manuscript actually contains τῷ τόπῳ, and not τῷ κόλπῳ. Salmassi’s emendation was created in a period when the knowledge of the topography of this part of the eastern Adriatic was still extremely poor. In fact, this emendation is not merely unnecessary, it indeed has led to errors. When the text is corresponding to the manuscript form (and otherwise accepting Suić’s suggestions), no difficulties are encountered: “In this region are islands, first Brač, etc...”.

It is yet clearer that an entire block of data about the islands had been the result of a secondary editing on the basis of a Hellenistic work (Eratosten). The Manian Bay is in fact only what is presently called the Neretvan channel, the sea area between the coast and the Pelješac peninsula, closed off from the open sea by the island of Hvar.

This article also considers the thesis of M. Nikolanci (1989) about a bay called after the Nestoi, on the basis of data about a Parian colony of *Anchiale* (Stephen of Byzantium, s. Anchisale), and emendations (O. RUBENSOHN, RE 18, 1819, s. Paros). The author would not entirely exclude the possibility that a Nestian Bay had existed, but it should not be confused with that of the Manioi.

The second part of the article is concerned with the consequences of such a proposed definition of the Bay of Manioi.

The noted inscription from Salona (Solin) was created in 56 BC, when the Issaeans had sent an embassy to the then proconsul Julius Caesar in Aquileia, as can be seen from the preserved upper section of the inscription. It is considered that another two fragments also belong to this inscription, A and B (cf. A. WILHELM 1913; M. ABRAMIĆ 1925; D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1953; 1989 [1950]).

Fragment A mentions *Ia]dastin[oi*, and somewhat further: *kól̥pou t]oû Maniôu[* (l. 25). In the complex of a well-known discussion about the origins of the Jadastini [*Iadertini*], whose name was recorded on a Greek inscription from Stari Grad (Pharos) on the island of Hvar (CIG II 1837 c; J. BRUNŠMID 1898, 16, no. 3: *Pharioi apo Iadasinon kai ton symmachon ta hopla...*), Rendić-Miočević hypothesized that this had been a tribe from central Dalmatia, and not Liburnians from Zadar (Iader); he connected the name *Jadasini* to the name of the river *Jadro* in Solin. Starting from the premise that the inscription from Salona contained a text regulating relations in the near vicinity of Salona itself, the same author expressed the opinion that the mention of the Jadastini was proof that this tribe had originated in the ager of Salona, and not from Liburnia. Such an interpretation is paralleled by the opinion that the mention of the Manian Bay in the same inscription would support an interpretation according to which this bay would extend from the Kaštela Bay to the Pelješac peninsula.

Basing arguments on an interpretation according to which the river of Salona had never been called *Iader* in the classical period (M. SUIĆ 1975), the author considers that a different explanation (Manian Bay = Neretvan Channel) offers more likely elements, according to which Caesar's decision would refer to regulating relations in a significantly wider region (cf. M. SUIĆ 1973). If, for example, the text had mentioned the Bay of Manioi, located over 60 NM distant from Salona, which was certainly related to the important maritime route that led to the Neretva river delta and further upriver to Narona, then it would be justifiable to think of a mention of the Iadertini, the Liburnians from Iader (see the enclosed map).

The author briefly reviews the facts that Iader was an economically strong administrative and maritime center. The Iadertini were mentioned as early as the Civil War in 49-47 BC, fighting on Caesar's side, as Roman *socii* who had their own fleet (*Bell. Alex.* 42). Given the above, the suggestion must be rejected that the Jadastini mentioned in the Salonitan inscription were in fact Romans settled in Iader (*conventus civium Romanorum*, such as that in Salona; cf. M. SUIĆ 1973; 1980, 142-143; S. ČAČE 1993). The author concludes that the Jadastini (Iadertini) were mentioned on the inscription in the context of a decree regulating the relations of the Issaeans and regions tied to them, notably Tragurion, on the one hand, and the Romans and their allies on the other. The situation in central Dalmatia c. 56 BC was extremely complex, and it would not be surprising had Caesar attempted, through far-reaching regulations, to win over the Issaeans, whose interests were threatened by the constant arrival of numerous Roman (Italic) merchants (particularly in Salona, where they were united as a special community).

All in all, it seems that the present state of interpretation of the classical sources, and even more the archaeological material, would point to a conclusion that the regulations of the act from 56 BC had encompassed the central section of coastal Illyricum (Iader-Salona-Narona): this would represent the zone of the Issaeans' merchant activities, but also the zone of accelerated economic integration and acculturation, a process leading to the beginning of Romanization.

